

Maja Dragičević - Roganović

POČECI FOTOGRAFIJE U CRNOJ GORI KROZ ZBIRKU FOTOGRAFIJA MUZEJA KRALJA NIKOLE¹

Impozantan opus fotografskog materijala vezan za političku i kulturnu istoriju Crne Gore od druge polovine XIX vijeka do 1916. godine, danas se čuva u zbirci *Fotografija* u Muzeju kralja Nikole na Cetinju. Najveći dio je dvorske provenijencije, dok je manji broj vezan za poklone i otkupe. Već i letimično pregledanje ovog fonda (broji preko 12000 fotografija, pojedinačnih i u albumima), pokazuje vrijednost i zanimljivost kolekcije. Pored nesporne istorijsko-dokumentarne vrijednosti prisutna je i likovno-estetska, uslovljena senzibilitetom majstora fotografije, njegovom vještinom, ukusom i pronicljivošću da uhvati pravi trenutak i, svakako, zahtjevom naručilaca.

Ostali su zabilježeni mnogi važni istorijski trenuci, mnoge značajne ličnosti, među kojima i krunisane glave (carevi, kraljevi, sultani), dvorski život i ceremonijal... Ovi autentični vizuelni zapisi o ljudima i zbivanjima vraćaju nas u minulo vrijeme, koje najistinitije upoznajemo preko fotografskih iskaza brojnih autora. Sa požutjelih fotografija, bez strahopoštovanja i laskanja, »družimo se« s članovima starih evropskih vladarskih porodica, pratimo njihovu fizičku transformaciju od rane mladosti do godina duboke starosti. Noseći veristički biljeg vremena u kojima su nastajale, fotografije otkrivaju i psihu ličnosti koje su pozirale pred kamerom, ali i njihove autore, koji nijesu prihvatili sporednu ulogu iza objektivu.

U kolekciji su zastupljeni fotografsko-umjetnički ateljei gotovo svih evropskih metropola i mondenskih sjedišta, ali i prvih stalnih studija formiranih na primorju na teritoriji današnje Crne Gore. Mi ćemo se u radu osvrnuti upravo na ove i pokušati dati mali prilog istoriji fotografije u Crnoj Gori.

* * *

Po sačuvanim bilješkama prvi fotografski aparat u Crnu Goru donio je vladika Petar II Petrović Njegoš. Koliko je Njegoš imao sluha za nove izume »crtanja slika pomoću sunčeve

¹ Iz neobjavljenog rukopisa *Evropski fotografi na crnogorskom Dvoru krajem XIX i početkom XX vijeka*.

svjetlosti«, potvrđuje podatak kojim vladika nastoji da Crnu Goru približi velikim evropskim dostignućima. Otkriće fotografije s pravom se smatra jednom od najznačajnijih civilizacijskih tekovina. U početku je to dagerotipija, koja je dobila ime po svom pronalazaču **Luju Dageru** (Louis Jacques Mandé Daguerre, 1765-1851). Dagerotipije su imale karakterističan metalni sjaj, "brijeljnu sliku, sa mnoštvom detalja, ali je bila unikatna i veoma komplikovana za izvođenje".² Pored bogatstva polutonova i finoće crteža, imale su i neke nedostatke: dobijanje samo jednog primjerka, nemogućnost retuširanja i skupoća. No, i pored toga, bila je u upotrebi sve do sredine XIX vijeka, do pojave talbotipije, novog postupka koji je otkrio Englez **Henri Foks Talbot** (William Henry Fox Talbot, 1800-1877), kada je i stvorena fotografija. Bio je to mnogo jeftiniji način koji je dozvoljavao neograničen broj primjeraka. Sa serijskom proizvodnjom fotoaparata, kada je svako mogao da ga kupi i koristi, shvaćene su mogućnosti i prednosti fotografije.

U fondusu Uprave dvora našli smo nekoliko dragocjenih podataka vezanih za firmu **KODAK**, koja je, 1888. godine, proizvela prvi fotoaparat. Cijena opreme i filma bila je veoma visoka pa je mali broj profesionalaca i amatera mogao da se preпусти svojoj pasiji. Na crnogorskom dvoru fotografijom su se intenzivno bavili knjaz Mirko i knjaginjica Ksenija,³ mada ima podataka da ova nova vještina nije ostavila ravnodušnim ni knjaginjicu Jelenu, a ni Zorkinog supruga Petra Karadorđevića. O njihovim fotografskim aktivnostima saznajemo iz zabilježki poznatog crnogorskog slikara Pera Počeka, koji je kao dječak pomagao u Dvoru. Sjećajući se tih dana iz rane mladosti, Poček je zabilježio: "Bijah odlučio uteći u Ameriku – gdje mi moji roditelji branjahu poći. No srećom, u to doba vrati se iz Rusije sa školovanja Knjaginjica Jelena, koja me poznađe uz Knjaza Karadorđevića kome ja kao dijete pomagah pri rasdvajanju fotografskih ploča, kako se on u svojoj dokolici bavljao fotografijom i bijaše bogato snabdio svoj atelje pored svoga stana".⁴

Nažalost, ne raspoložemo pouzdanim podacima što je zaokupljalo pažnju vladike Rada da trajno zabilježi svojim objektivom. Zanimanje za dagerotipiju Njegoša pokazuje kao evropejca, čovjeka radoznalog duha, koji se trudio da uhvati korak sa visokim evropskim naučnim, tehnološkim i kulturnim dostignućima. Jer, dok su se susjednim zemljama sa ovom tehnikom upoznali preko putujućih dagerotipista, Crnu Goru je dodirnuo talas dagerotipije zahvaljujući samom vladaru. Ono što pouzdano znamo, to je da se vladika sa ovim novim pronalaskom upoznao već 1845. godine, u ateljeu **Anastasa Jovanovića** (Vraci, 1817-Beograd, 1899), poznatog srpskog slikara, litografa i fotografa, koji je tada živio i radio u Beču. Crnogorski vladika i vladar često je i rado posjećivao austrijsku prijestonicu prilikom svojih proputovanja. Jovanović je jedan od rijetkih umjetnika koji je imao priliku da ga više puta portretira⁵ i da s njim vodi duge i zanimljive razgovore o politici, kulturi, književnosti. Uviđajući značaj i mogućnost fotografije Petar II Petrović Njegoš je odmah pokazao živo interesovanje da ovlada tom vještinom, tražeći u Dubrovniku pogodnu ličnost za "skidanje

² Milkica Popović, *Gradovi Vojvodine okom starih fotografa (1850-1914)*, Novi Sad, 2004, 8.

³ Opširnije vidi: Anđe Kapičić, *Crna Gora u magičnom oku princeze Ksenije*, Cetinje, 2002.

⁴ Centralna biblioteka "Đurđe Crnojević", Legat Pera Šoća, kutija 28, f. 169, br. 6 od 22. avgusta 1953.

⁵ Radovi Anastasa Jovanovića nalaze se u stalnoj ekspoziciji Njegoševog muzeja na Cetinju.

образа dagerotipom". U pokušaju da pronađe stručnjaka vičnom novom zanatu, svesrdnu pomoć pružao mu je Jeremija Gagić, ruski konzul u Dubrovniku, o čemu govore Gagićeva pisma upućena vladici na Cetinju:

"Ваше Високопреосвещенство
Милостивный Архипастыр!

Отношеније Вашего Високопреосвещенства отъ текущего Августа **14а NО 80**. имаосамъ честь у свое време исправно получитьи, коега содержание немедленно сообщю самъ моему Начальству.

Што се коммисіе тиче касательно дагеротипа, - само еданъ човекъ находисе у Дубровнику, кои уміе скидати образа Дагеротипомъ; но, къ общему неудовольству, онъ е пошао за кратко време у Италију и допоследнога Септемвра чекаце овди; дакле дотле узећемо терпније – и ондаћу Вам моћи рзшително явити што се има чинити: имаћете Вы кога овамо съ махиномъ послати, да узме наставленіе отъ истога човека, или ће се онъ рзшити къ вама доћи."⁶

U drugom pismu upućenom dva mjeseca kasnije, ruski konzul ponovo pominje ličnost koja poznaje dagerotipiju, navodeći: "Онаи човек кои уміе скидати образе дагеротипомъ, до данас није се јоште вратио из Италије; када се врати умјећу Вам рећи, што се има чинити."⁷

Iz Gagićeve korespodencije otkrivamo identitet ličnosti koji solidno poznaje fotografsku vještinu:

"G. Anton Drobac, овдашњи апотекар... вратио се недавно из Италије веома бољестан, и сад, окријепивши се мало и подигнувши се, могао би дати наставленіе оному кога Ви с махином овамо пошљете."⁸ Ближе податке о поменутом дубровачком апотекару који се упоређо бавио и фотографјом не посједујемо, али из нешто касније преписке сазнајемо којег је човјека владика изабрао и послао у Дубровник да се обучи "добро скидати образе дагеротипом». Био је то **Milorad Medaković** (1824-1897), Hercegovac, који је на Cetinje дошао годину дана раније и радио "као учитељ овдашње младежи". Убрзо је стекао владиčinu наклоност и повјеренје. Обућавање је трајало десетак дана и Medaković се вратио на Cetinje са solidним препорукама, о чему Gagić извјештава владику:

"Ваше Високопреосвященство
Милостивый Архипастыр!

⁶ Narodni muzej Crne Gore (NMCG), Библиотечко-архивско одјелjenje (BAO), Petar II Petrović Njegoš 1845, br. dok. 101 od 23. avgusta/4. septembra.

⁷ Ibidem, Petar II Petrović Njegoš 1845, br. dok. 114 od 12/24. oktobra. Pismo је нећитко и захвалјујући Ristu J. Dragičevićу njegov sadržaj objavljen је у članku Njegoševa "ljubav k poleznim naukama i zanimanjima" (Članci o Njegošu, Cetinje 1949, 126).

⁸ NMCG, BAO, Petar II Petrović Njegoš 1845, br. dok. 125 od 29. novembra/11. decembra – Gagić vladici Radu.

Данасъ отврпяясе одовлєнь на Пароходу 'Далмата' за Которь Г. Милорадь Медаковиѣ, научєнь добро снимати образе Дагеротипомъ. Да нису была кодъ насъ онака времена и да не био вашъ Јод-кльоръ-бромъ изштєхєнь, онъ бы, по његовој способности и потяю за еданъ данъ све био научио. – Велика е разлика одъ Милорада до Вуковиѣ! Мени е веома драго – за многе узроке – штосте, Вуковиѣ за Милорада промюнили".⁹

Nažalost, pionirska uloga Medakovića u razvoju fotografskog zanata u Crnoj Gori (bio je prvi dagerotipista), malo je poznata i nije valorizovana. Koliko je i što je snimao dagerotipom nemamo pouzdanih podataka. Ne raspoložemo ni podacima o Vukoviću, drugoj osobi koju je vladika poslao u Dubrovnik da se obuči, ali koja, po svojoj prilici, nije uspjela. Da se vladika zanimao za tu novu vještinu ide u prilog Gagićev podatak vezan za plaćanje nekog računā: "Platio sam konat apotekaru Ant. Drobcu za Brovnnro-Jodio i Jodiometalico poslate Vam za dagerotipa fior. 5 i 7h (misli na helere - prim. autora)".¹⁰

Ovi pisani tragovi idu u prilog tvrdnji da razvoj fotografije u Crnoj Gori nije bio baziran na svijesti i potrebi građanskog staleža, što je slučaj u ostalim evropskim sredinama, već je nas ovaj novi tehnološki izum dohvatilo zahvaljujući interesovanju i angažovanju samog vladara, čija jedinstvenost i univerzalnost prevazilazi okvire i vrijeme u kojem je živio i stvarao.

Njegoševe posjete Jovanovićevom ateljeu u Beču zabilježio je srpski pjesnik Ljuba Nenadović. "Dolazio je u litografsku i fotografsku radionicu Nastasa Jovanovića, gde se slikao, sedeći u velikoj stolici, s crnogorskom kapom na glavi i crnogorskim haljinama koje je svagda nosio. Po toj fotografiji naskoro, zatim, izradio je Nastas Jovanović njegovu litografisanu sliku. Ta slika je najbolja vladicina slika. Takav je isti izgledao posljednje godine svoga života".¹¹ Za Njegoševe fotografije koje je uradio Anastas Jovanović, 1851. godine, neposredno pred vladčinu smrt, s pravom se može reći da "pripadaju najdragocenijem i najreprezentativnijem delu Anastasove fotografske zaostavštine".¹² Kao plodan i neumoran stvaralac Jovanović je uradio čitavu galeriju portreta savremenika, među kojima i ugledne Crnogorce i Brđane iz vladičine pratnje, Njegoševog nasljednika, mladog i tek ustoličenog kralja Danila. Cijenjeni njegov rad na afirmaciji Crne Gore i crnogorske dinastije, vladika ga je odlikovao *Obilica medaljom*, a kralj Danilo najvišim crnogorskim odličjem – *Danilovim ordenom za nezavisnost Crne Gore*, uvrstivši ga među prve nosioce. Dodjelu visokog priznanja kralj je popratio riječima: "Za one dične trude koje ste vi s pohvale dostojnim važnim hudožestvom živopisca iz istinitog rodoljublja na žertvenik svojega Otečestva prinijeli i tijem iz mrtvih vzdigli mnoge neumrle naše stare i nove Spasitelji junake, šaljem vam za znak moje zahvalnosti jedan novoizobraženi krest uspomena nezavisnosti Crnogore".¹³

9 Ibidem, Petar II Petrović Njegoš 1845, br. dok. 128 od 18/30. decembra – Gagić vladici Radu.

10 Ibidem, Petar II Petrović Njegoš 1846, Gagić vladici Radu od 27. februara / 11. marta (objavio Risto Dragičević, navedeno djelo, 127).

11 Ljubomir Nenadović, O Crnogorcima, Srpska književna zadruga, knj. 212, Beograd 1929, 139.

12 Radmila Antić, Anastas Jovanović – prvi srpski fotograf, Galerija Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd, 1977, 36.

13 NMCG, BAO, f. Danilo i 1853, br. dok. 963 od 4/16. marta.

Nasljednik vladike Petra II produžava s porodičnom tradicijom da u bečkoj prijestonici posjećuje atelje Anastasa Jovanovića i da strpljivo pozira. Brojni talbotipski originali u negativu i pozitivu, danas pohranjeni u Muzeju grada Beograda,¹⁴ predstavljaju pored mladog crnogorskog knjaza, njegove bliske rođake Pera Tomova i Đorđiju Petrovića Njegoša, vojvodu Iva Radonjića i Petra Vukotića, Andriju Perovića Cucu, Stevana Perovića Cucu, serdara Đuka Sredanovića,¹⁵ Milorada Medakovića i mnoge druge istaknute crnogorske prvake i stasite mladiće iz knjaževе svite.

O dobroj saradnji sa srpskim fotografom i litografom u Beču ubjedljivo ilustruje Jovanovićevo pismo u kojem izvještava crnogorskog knjaza o nekim važnim narudžbinama koje i pored njegovog zauzimanja, ne mogu biti završene u planiranom roku:

"Ваша Светлост!
Милостиви Господару

Од Ваше Светлости послатами три писма примио сам, и пре свега молим за опроштење што до сад одговорити нисам могао, узрок је тај, што ствари нису могли готове бити; да на прилежност моју није фалило то знам да је Ваша Светлост уверена, но мајстори суме до сад задржали јер су морали онакве послове радити, кои никад радили нису, а тоје највише онај кој је везао златом, и онај кој је појас и еполете правио, да сам знао даћу толико забављен бити, ја би чак из Петрограда наручно донети, и би и два ред досад добио, али штаћу кад је овде код нас тај обичај, (глај, глај) пак смо олет онде, гди смо и пре били.

Даклем ваша Светлост сад узимам себи слободу јавити вам, да су ствари све готове и у најбољем реду, као што ваша Светлост од мене и очекује, да ћете са свему задовољни бити, отоме ни најмање бриге немам, само ме то једи да пре и скорије није могло готово бити. Све ваше наручбине што сам год имао готове предао сам пре два дана Господину Тирки да пакује, и експедира, које мислим да је данас већ на гвозденом путу да овде Светлости вашој опишумем шта сам вам учинио нећу, рад сам да сами пошто примите видите, овде је био пре три дана Министар Србски Госпд. Гарашанин којему сам све поред показав, тако исто и књазу Милошу кој је нарочито захтевао кад није срећан био воли вас лично видити да бар униформу вашу види и свима се је особито допала, Госпд. Гарашанин ми је захтевао, те сам му и један пасош дао да у Србију понесе и нашао је за добро што сам сходан Књаж. Срб. пасошу начинио.

Печат које мије ваша Светлост за пасош послала већ ми доцкан дошао пасоши су већ готови били но ја сам и такав један печат начинио, као што ми је ваша Светлост наручила. Оствари кое сам с вама имао реч за Београд, ништа немогу вам јавити, нит се је тамо отом самном кореспондирати, будући, да су чили да ћу доле доћи, одговорили су ми,

¹⁴ Radovi Anastasa Jovanovića sa likovima crnogorskih ličnosti čuvaju se i u Bogišićevoj biblioteci u Cavtatu.

¹⁵ Njegov identitet otkrili smo na talbotipiji pod nazivom Crnogorac, inv. br. A. J. 1229, Muzej grada Beograda, uvrštenoj u katalog pod rednim brojem 70, u publikaciji Radmile Antić, Anastas Jovanović – prvi srpski fotograf, Beograd 1977, 127.

da ће се самом усмено razgovoriti, kad доле дођем, јер су разумели да поверење ваше Светлости уживам.

Попис и рачун ови дана ћу вам послати, јер ја нисам све рачуне од фабри(кан)та добио. Сандуке са иконама и књигама тражио сам и питао, но nigди ништа разумео нисам, Гослд. Тирка мисли да су гди напугу заостале и да ћете и зацело добити, ако и нисте већ и добили досада.

Препоручујући се у милост ваше Светлости препокорни слуга

A. Јовановић.¹⁶

* * *

Najraniji fotografski ateljei javljaju se na primorju, prije svega u Kotoru.

Početakom šezdesetih godina fotograf **Nicolo Androvich** (Herceg Novi, 1824 – Zadar, 1895) otvorio je prvi fotografski atelje u gradu pod Orjenom, a nešto kasnije i u Zadru. Andrović je bio i apotekar i fotograf. Uradio je galeriju likova iz naroda, kao i neke značajne ličnosti iz Crne Gore. U muzejskoj kolekciji zastupljen je sa dva rada. Na jednoj fotografiji je stojeća figura velikog vojvode Mirka, starijeg brata knjaza Danila, poznatog ratnika i političara, postavljena u prostor definisan uobičajenim rekvizitima – stilskim stolom i knjigama. Na drugoj fotografiji su u medaljonu članovi vladajuće porodice (knjaz Nikola, knjaginja Milena, veliki vojvoda Mirko, vojvotkinja Stane, knjaginja Darinka i dva mlađa Crnogorca čiji identitet nijesmo otkrili). Lik knjaza Danila prikazan je u lovorovom vijencu, u čijim se listovima nalaze brojni Crnogorci u narodnoj nošnji, među kojima se izdvajaju vladika Petar I i Petar II.

Za obje fotografije pretpostavljamo da su nastale poslije 1860. godine, neposredno poslije ubistva knjaza Danila.

Mirko je četrdesetogodišnjak, još uvijek u punoj snazi, gologlav, nešto duže naprijed prorijeđene kose, s visokim zaliscima, obučen u raskošan crnogorski kostim, upotpunjen dugom pelerinom obrubljenom samurovinom, koja mu pokriva ruke. Dostojanstvenim i paradanim stavom kao da se želi naglasiti važnost portretisane ličnosti i želja čovjeka iza kamere, da uz insistiranje na fizičkoj sličnosti ukaže i na snažnu unutrašnju prirodu. Strogost u izrazu lica pravilnih crta i pogled fiksiran u posmatrača naglašavaju snažan karakter ovog nepokolebljivog ratnika.

Ime ovog fotografa ostalo je upamćeno po brojnim portretima uglednih ličnosti Dalmatinskog sabora i po reprezentativnom albumu fotografija s prikazima putovanja cara Franje Josifa I po Dalmaciji, 1875. godine. U njemu se, pored dalmatinskih gradova pojavljuju i panoramski snimci i vedute Kotora, Risna i Perasta. "Većina fotografija je reportažnog karaktera... i vrijedni su dokumenti svog vremena."¹⁷ Ovo je bio vrijedan i komplikovan poduhvat zbog "postupka s velikim mokrim pločama koje su morale biti pripremljene, eksponirane i razvijene na licu mjesta."¹⁸

16 NMCG, BAO, f. Danilo I 1852, br. dok. 194 od 21. septembra – Anastas Jovanović knjazu Danilu.

17 Nada Grčević, op. cit, 162.

18 Nada Grčević, *Čovjek i more*, Zadar 1989.

U bližem okruženju Crne Gore otvaraju se prvi fotografski ateljeji u kojima su vrlo često stizale narudžbe i sa crnogorskog dvora. Među njima značajno mjesto zauzima Dubrovčanin **Antonio Jellasca** (* 1825). Njegova djelatnost, doduše nije precizno utvrđena, trajala je od sredine šezdesetih do devedesetih godina. Sačuvan je veliki broj njegovih fotografija, koje su na reversu kartona na kojima su postavljane, imale važne podatke, koji nam govore da je Jellasca pored ateljea u Dubrovniku, na Pilama, otvorio i atelje u Kotoru. Jellasca je nosio titulu dvorskog fotografa crnogorskog knjaza od 1863. godine, kada je nastao veći broj fotografija knjaževske porodice i crnogorskih podanika. Početkom sedamdesetih godina prestaje s radom u Kotoru i fotografsku djelatnost ograničava samo na Dubrovnik. No, narudžbe crnogorskog dvora i dalje stižu.

Tako iz jednog dokumenta iz 1885. godine saznajemo da je Jelaski uplaćeno »za fotografije 30 fiorina«. ¹⁹ U obavljanju posla pomagao mu je **Carl Weber** (Dubrovnik, 1846 – Trst, ...), putujući fotograf, bez stalnog mjesta boravka. Njihovo zajedničko djelovanje trajalo je do 1877. godine, a od tada obojica nastavljaju samostalno da posluju. Jellasca je prevashodno radio portrete u ovalu, snimane na praznoj pozadini, poklanjajući izuzetnu pažnju izrazu svojih klijenata. Ubraja se u one fotografe koji su na mnogim izložbama zasluženost sticali laskave titule i nagrade. Njegov bivši kolega i saradnik Karl Weber proširio je djelatnost na više gradova, radeći u Dubrovniku, Kotoru, Splitu i Zadru. Po nekim arhivskim podacima izgleda da se

*Nicolo Androvich, Dinastija Petrović Njegoš, oko 1860. Pr. br. 970
Dimenzije: 10,2 x 13,5 cm kartonska podloga: 17 x 20,5 cm
Signatura d. d: Androvich*

*Antonio Jellasca, Knjaginica Ksenija, 1886. Pr. br. 9,
desno je prikazana poleđna fotografije
Dimenzije: 6,7 x 4,8 cm kartonska podloga: 10,7 x 6,3 cm
Signatura d. l: A. Jellasca d. d: I. R. FOTOGRAFO DI CORTE
Na poleđini: A. Jellasca / I. R. FOTOGRAFO DI CORTE / & DI /
S. A. IL PRINCIPE DI / MONTENEGRO / IN / RAGUSA*

¹⁹ Arhiv Crne Gore, Uprava dvora 1885, f. 5, b. b. od oktobra.

skrasio u Kotoru, gdje je 1881. godine otvorio svoj prvi atelje. Radeći za crnogorski dvor, Weber je, poslije 1877. godine, takođe dobio prestižnu titulu dvorskog fotografa crnogorskog knjaza, o čemu svjedoči sljedeći dopis:

«По нарочитом благоизвољењу Његовог Височанства Књаза Црногорског Николе I., Књажевска Канцеларија Министарства Иностраних Дјела издаје овај акт којим се дозвољава господину Карлу Веберу, фотографу у Котор, да се може називати 'фотографом Књажевог Двора Црногорског'.

Секретар

Цетиње 10. фебруара 1894.

Књ. Мин. Ин. Дјела,
С. Татар²⁰

О сарадњи са четинским Двором најбоље свједочи велики број докумената (рачуни, prepiske и сл.), од којих ћемо навести неке:

"Дв. Управа

Цетиње 20/2-1895

Број 216

Господине Карло,

Gospodin Slavo Gjurovich, predao mi je jedan Vaš računić od fotografija koji iznosi sumu od 28 fiorina.

Znajući da Vam je teško čekati, to Vam ih danas šiljem u privatno pismo – pošto je daleko čekati diligenzu od petka.

Molim vas da budete tako dobri izvijestiti me kad ih primite – šiljem 2. karte po 10 fiorina jednu od 5 f. i 3 komata po 1. fior.

(Primite pozdrav)

Nešo Ivanovich

Gospodinu Karlu Veberu

Fotografu u Kotor."²¹

"Kotor 18/30 Novembra 1895.

Dragi Gosp. Nešo!

Evo Vam šaljem radu izvršenu koju ste mi poslali nazad pet dana.

Jasam izvršio što sam prije mogao, jer N. V. Nasljednik mi je rekao kad sam bijo gori, da mu odma izvršim rabotu koju će mi poslati i da mu pošaljem račun da ću odma primiti novce.

Za to da Vam je preporučeno da mi pošaljete s Lazom ta fio: 15:20.

Neostanemi već srdačno Vas pozdraviti. Vaš

Carlo Weber."²²

20 ACG, MID 1894, f. 47, br. dok. 187, od 10. februara.

21 ACG, Управа двора 1895, f. 27, br. dok. 216 od 20. februara.

22 Ibidem, Управа двора 1895, f. 28, br. dok. 1217 od 18/30. novembra.

Weber je ostao upamćen kao majstor građanskih portreta, slikajući sa istim žarom uglađene i dotjerane građane i seljake odjevene u nacionalnim kostimima, pejzaže i žanr-scene. Ovi radovi, urađeni izvanredno, savršenim poznavanjem fotografskog zanata, suptilnim osjećajem za percepciju, pokazuju široku lepezu Weberovog interesovanja za sve tadašnje segmente fotografije.

Fotograf **Francesco Laforest**, tada sa ateljeom u Kotoru, u svom dopisu traži da mu se izda dozvola da uradi »neke« fotografije u Crnoj Gori.

»Kao što vidite iz priloženog pisma angažovan sam od strane kuće Ongania iz Venecije, da napravim neke fotografije Crne Gore, koje će poslužiti da se naprave ilustracije za djelo, koje gore pomenuta firma priprema, po narudžbi kraljevske kuće.

Dolazim, dakle, da Vas zamolim da mi učinite uslugu i napišete: Prvo: Da li se u dvoru Nj. Visočanstva nalaze portreti preminulih vladara vladajuće dinastije, i da li će Nj. V. dati dozvolu da se fotografišu.

Drugo: Da li će biti dozvoljeno da se fotografišu trofeji koji se nalaze u cetinjском muzeju.»²³

Više podataka o ovom fotografu i njegovoj aktivnosti iznijela je u svom radu Mileva Vujošević, otkrivajući neke zanimljivosti iz njegove životne i radne biografije. Zaostavština ovog majstora danas je u Pomorskom muzeju u Kotoru, koju je poklonila Laforestova unuka Lidija iz Zagreba. Legat broji dvije stotine staklenih negativa, koji imaju nemjerljiv značaj za kulturno nasljeđe Boke i njenog šireg okruženja. Na njima se nalaze brojni muški i ženski likovi obučeni u nošnje sa prostora današnje Crne Gore (crnogorska, risanska, dobrotška, pripadnika Bokeljske mornarice), planinski i primorski pejzaži, panorame, vedute... Pravo ime ovog fotografa je **Franz Thiard de Laforest** (Beč, 1833 – Kotor, 1911) koji je "potomak je vrlo razgranate, drevne i ugledne obitelji Thiard de Bissy iz francuske Burgundije."²⁴ U Kotor je došao 1873. godine i do kraja života ostao u njemu da živi i stvara. Za njega se s pravom može ustvrditi da je "jedan od pionira fotografije sa prostora Boke Kotorske", snimajući u svom ateljeu neumorno i s neskrivenim simpatijama broju bokeljsku klijentelu. Njegove fotografije vrijedni su dokumenti koji doprinose rasvjetljavanju jednog perioda crnogorske istorije, pokazujući život ljudi iz Boke, njihovu tradicionalnu odjeću bogato ukrašenu detaljima – zlatovezom, kičankama, pojansom, oružjem (dugim puškama, kuburama i noževima), nakitom (naušnicom, ogrlicom, brošem).

Carlo Weber, Krijačinja Jelena, oko 1895.Pr. br. 75

Dimenzije: 13,5 x 9,8 cm kartonska podloga: 17,4 x 11,2 cm

Signatura d. l.: C. WEBER d.d. CATTARO E CASTELNUOVO
Na poleđni: STABILIMENTO FOTOGRAFICO / CARLO WEBER / FOTOGRAFO S. A. IL PRINCIPE MONTENEGRO / IN / CATTARO E CASTELNUOVO / DALMAZIA

23 NMCG, BAO, f. Nikole I 1896, br. dok. 49 od 27. septembra.

24 Mileva Vujošević, Jelena Karadžić, Nošnje iz Boke Kotorske na fotografijama Franca Laforesta, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, LIII, Kotor 2005, 117-137.

Laforest je snimao i van ateljea, spontano bilježeći život oko sebe, što je za ono vrijeme bio komplikovan i složen poduhvat (sama oprema je težila 40 kg). Tada su nastale njegove fotografije Kotora koje ispoljavaju istančan sluh za estetske i umjetničke vrijednosti. Među njima je i jedan snimak kotorske rive na kojoj je »uhvaćena« mlada Crnogorka koja sjedi, obučena u crnogorsku nošnju, sa vrećom krompira. Mlada djevojka, s pogledom odlutalim negdje u daljinu, s nestrpljenjem iščekuje dolazak novih kupaca. Na ovom snimku sve je podređeno mladoj prodavačici krompira, pa i jedrenjak u pozadini, sa spuštenim jedrima. Laforest je na njoj, baš kao i na ostalima, pokazao solidno poznavanje zanatske vještine, tehničku dotjeranost i osjećaj za kadriranje.

U fondu Muzeja kralja Nikole nalazi se nekoliko njegovih fotografija. Jedna je iz zaostavštine uglednog dugogodišnjeg kulturnog poslenika, ministra pravde i predsjednika crnogorske Knjaževske Vlade dr Lazara Tomanovića (1845-1933). Fotografija je nastala u Kotoru, gdje je Tomanović rado svraćao, pri svakoj posjeti roditeljskog doma u

Lepetanama. Prikazuje popsrje muškarca u zrelim godinama, obučenog u tamno građansko odijelo. Snažna duhovna volja potencirana je ozbiljnim stavom i izrazom lica, naglašenih brkova i guste fino oblikovane brade. Po starosnoj dobi fotografisane ličnosti pretpostavljamo da je nastala oko 1885. godine.

Iz Tomanovićeve zaostavštine je i fotografija Jovana Sundečića sa suprugom, poznatog bokeljskog intelektualca, književnika i dugogodišnjeg sekretara knjaza Nikole. Nastala je 1898. godine, kada je Sundečić već bio u podmaklim godinama.

Dvije fotografije nastale 1902. godine potvrđuju da je Laforest bio na Cetinju u vrijeme vjenčanja knjaza Mirka s Natalijom, kćerkom srpskog pukovnika Aleksandra

*Francesco Laforest. Svadbeno povorka i
spred crkve na Čipuru, 1902.*

Pr. br. 93

Dimenzije: 22 x 28,5 cm paspartu: 32,7 x 39 cm

Konstantinovića. Sačuvane scene prikazuju svečanu povorku koja iz Dvora ide prema crkvi na Čipuru, gdje je obavljena ceremonija vjenčanja i njen povratak iz Manastira u Dvor. Tom činu prisustvovalo je mnogo visokih zvanica, stranih diplomata i izaslanika evropskih krunisanih glava, uglednih ličnosti i radoznalih žitelja prijestonice. Gotovo kao da je na fotografijama prisutna neka magija koja u nama budi snažne asocijacije o vremenu koje je ostalo daleko iza nas, a koje nam upravo one razgrću i približavaju.

Atelje u Kotoru nastavio je s radom i poslije Laforestove smrti sve do 1960. godine, kada je fotografsku djelatnost preuzela njegova udovica Gabrijela, rođena Bečlijska.²⁵

²⁵ Ibidem, 135.

Povodom udaje pete kraljeve kćerke Jelene za napuljskog princa Viktora Emanuela, na Cetinje je upućeno nekoliko molbi za dozvolu fotografisanja mlade knjaginje. Tako se knjazu Nikoli obratio i dubrovački fotograf **Tomaso Burato** (Dubrovnik, 1840 – Zadar, 1910) koji je svoju djelatnost započeo u rodnom gradu, a nastavio u Zadru. Pola vijeka pomno je bilježio ljude, reprezentativne građevine i spomenike dalmatinskih gradova, zanimljive krajolike i društvena događanja, slijedeći korak novih dostignuća u fotografiji. U Padovi je studirao hemiju i farmaciju, gdje se, najvjerovatnije počeo zanimati i za fotografiju. Posvećenim radom stekao je veliki ugled i postao jedan od najuglednijih fotografa u Dalmaciji. Za svoj rad dobio je priznanje od cara Franca Jozefa, koji ga je 1876. godine, imenovao za dvorskog fotografa. Tomaso je izlagao na raznim izložbama priređenim u mnogim gradovima (Trstu, Beču, Parizu, Briselu, Madridu, Napulju) gdje dobija visoka priznanja i odlikovanja – 14 kolajni i diploma.²⁶ S takvom reputacijom obratio se crnogorskom knjazu Nikoli:

"...Odlučio sam da odem na Cetinje, ne samo da vidim grad, čije je ime sada na ustima svih, nego i da fotografišem, ako je moguće, prelijepu i ljubaznu princezu Jelenu. Da li je moguće, Svijetli Knjaže, da dobijem takvu čast i mogućnost. Ne pretendujem da duže ostanem za vrijeme mog rada i bio bih jako sretan ako bi me Nj. Visočanstvo udostojilo kratkim poziranjem u dvorskom vrtu. Molim Vas Svijetli Knjaže, da mi direktno saopštite Vaše mišljenje u vezi ovoga. Kako vrijeme brzo ide, molim Vas da mi pošaljete telegrafski odgovor i u tu svrhu uzeo sam sebi slobodu da Vam u pismu priložim jedan svoj rad."²⁷

Nažalost, nijesmo sigurni da je Burato ostvario svoju želju. U zbirci nijesmo uspjeli identifikovati njegov rad vezan za Jelenino portretiranje. Doduše, u fondu Muzeja postoje dvije njegove fotografije nastale u to vrijeme: prva predstavlja episkopa Nikodima (1895), a na drugoj je lik Vojinovića u poznijim godinama sa posvetom njegove supruge Katinke crnogorskom vladaru Nikoli I. Ovi radovi pokazuju Burata kao solidnog fotografa koji svojom vještinom nadilazi lokalne okvire. Uz portrete rado je snimao vedute Zadra, njegove kulturno-istorijske spomenike, profane i sakralne, među kojima se ističu crkva sv. Stošije, sv. Šimuna i sv. Frane. Na poleđini svojih fotografija, rađenih u duhu secesije, Burato je pedantno bilježio osvojene nagrade na brojnim izložbama na kojima je učestvovao: Trstu (1871), Beču (1873), Skradinu (1875), Parizu (1878), ne zaboravljajući da naglasi da je dvorski fotograf.²⁸

Njegovu djelatnost poslije smrti nastavile su supruga Giannina do 1913. godine i kćerka Vicenza do 1922. godine.²⁹

²⁶ Antun Travirka, Tomaso Burato: Carski i kraljevski fotograf. Kritična retrospektiva, Zadarska revija, br. 2-3, Zadar 1991, 289-291.

²⁷ NMCG, BAO, f. Nikole I 1896, br. dok. 40 od 20. septembra

²⁸ Nada Grčević, Op. cit., 170.

²⁹ Antun Travirka, Op. cit., 289-291.

*Tomaso Burato, Episkop Nikodim, 1895.
Pr. br. 92*

*Dimenzije: 19 x 11,8 cm; kartonska podloga:
21,5 x 13,5 cm*

*Signatura d. l.: T. Burato d. d.: ZARA
Na poleđini: T. BURATO I. R. FOTOGRAFO
d. CORTE / ZARA*

*Posveta: Високопштованом / Дру Ласару
Томановићу / у знак искрене оданости /
стари друу и пријатељу / Еп. Никодим /
Задар, 26. јуна 1895.*

Branko Šobajić je prvi otvorio fotografski atelje u Nikšiću, pred kraj XIX vijeka. Svoje fotografske usluge oglasio je u listu *Onogošt* da "fotografira svaki dan od 8 u jutro do 12. u kući Petka Pajevića". Pored ovog zanata, Šobajić se bavio muzikom, glumom i publicistikom. Prvi je u Nikšiću otvorio kinematograf, poslije puta u Beč, odakle je donio kameru za prikazivanje filmova. Na fotografijama je ostavio značajne građevinske poduhvate koji su preobražavali lice grada pod Trebjesom, poput izgradnje veličanstvenog Carevog mosta na Zeti sa šestnaest otvora, monumentalne Saborne crkve i novog dvorca knjaza Nikole, završenog krajem jula 1899. godine, po projektu inženjera Josipa Sladea iz Trogira. Zahvaljujući Šobajićevoj prilježnosti sačuvani su važni momenti prilikom obilježavanja četrdesetogodišnjice vladavine knjaza Nikole (15. avgusta 1900), vezanih za osveštenje crkve i dvorca:

"Nikšićka Opština izdala je na kartonu lijepu sliku u spomen četrdesetogodišnjice srećnog vladanja Nj. V. gospodara i osvećenja njegove krasne zadužbine. Fotografski snimak nove crkve nalazi se u sredini, a u naokolo nje litografisana radnja predstavlja: iznad crkve crnogorski grb između slika Nj. V. gospodara i Nj. V. Knjaginjne, isprepletenih lovorovim lišćem. S objiju strane sliku zatvaraju po jedno koplje lovorom obavito, na kojima se vije srpska trobojnica. Između ovih koplja i slike nove crkve s jedne strane je naslikana četa Crnogoraca i Hercegovaca naoružanih, sa natpisom ozdo: 'Onamo, onamo!'...Ispod ove slike dolazi druga: novi Knjaževski

Dvor u Nikšiću. Na drugoj strani je slika velikog vojvode Mirka na bijesnom hatu; a ispod ove slike dolazi druga, koja predstavlja njekuu Zetu, koja teče po Nikšićkom polju, iznad koje se proteže Carev most. Ispod slike nove crkve stoji lira prislonjena na otvorenoj knjizi, između lovorova lišća, na svakom listu zabilježeno je po jedno od dosadašnjih djela Nj. V. Gospodara. Ovu sliku uradio je naš mladi umjetnik g. Branko Šobajić, koji je naročito u Beču išao da slika bolje ispane. Slika je odista lijepa, a cijena joj je jedan florin, vrlo umjerena, kako je može svak nabaviti, da ukrasi svoj dom i da ga uvijek potsjeća na proslave, kojima je namijenjena. Nj. V. gospodar odlikovao je – kako 'Onogošt' javlja – g. Branka Šobajića za njegove dosadašnje izvrsne fotografske radnje medaljom za umjetnost."³⁰

³⁰ Glas Crnogorca, br. 33 od 19. avgusta 1900.

Postoje računi koji potvrđuju da je Branko Šobajić radio za cetinjski Dvor i ranije, a vezani su za izradu "fotografija 16. prilikom dolaska Kralja Srbskog, po fij. 1.50 (što je ukupno – prim. autora) fij. 24.00"³¹ i za podizanje novih objekata:

"Po nalogu Njegova Visočanstva izradio sam fotografija

17/9 1899 fotografija crkve nove, komada	6	for 6
Varoši Nikšića	3	3
18/9 fotografija po Naredbi Njegova Visočanstva		
Nove Crkve, u četiri vida	12	12
19/9 fotografije Novog Dvora u tri vida	6	6
20/9 fotografije Ikonostasa	4	4
21/9 Njegovo Visočanstvo na hata	10	10
19/10 Njegovo Visočanstvo na hata	12	12
19/10 fotografije Novog Dvora u Nikšić	3	3

u sve komada 56 čini for 56

za koje molim da mi se isplati." ³²

Iz navedenih računa precizno se može izvršiti datiranje pojedinih fotografija koje su u muzejskoj kolekciji: "Po naredbi Gospodina Ađutanta Mila Cerovića fotografira sam Carev Most 16/3 za Svijetli Dvor. Izradio 2 komada u velikom formatu (što) čini for. 5 (pet) za koje molim da budete dobri poslati mi."³³

Đorđije Đorđević (Skadar, 1877 – Cetinje, 1952), fotografski atelje otvorio je na Cetinju, kako sam piše, 1905. godine, čija su vrata bila svima otvorena. S uvažavanjem prilazio je svojim klijentima, radeći njihove fotografije s velikom naklonošću i željom da zadovolji njihove potrebe i ukus, ne lišavajući se spontanog i neposrednog tretmana portretisanog lika.

Branko Šobajić. Izgradnja dvorca u Nikšiću, oko 1899.

Pr. br. 760

Dimenzije: 9,8 x 14,5 cm kartonska podloga: 16 x 20 cm

Signature nema

Na poleđini: Фотографуја / Бранка Б. Шобајаћа / Никшић

31 Ibidem, Uprava Dvora 1899, f. 43, br. dok. 124 od 27. januara.

32 Ibidem, Uprava Dvora 1899, f. 44, br. dok. 48 od 4. novembra.

33 Ibidem, Uprava Dvora 1901, f. 48, br. dok. 391 od 4. aprila.

U muzejskoj kolekciji nalazi se veliki broj snimaka članova vladajuće kuće, službenika u stranim legacijama, oficira i brojnih žitelja grada pod Lovćenom. Đorđević, poput ostalih fotografa, pokušava da u svom fotografskom ateljeu napravi idealizirani prostor, osmišljen i dekorisan, fino upotpunjen uobičajenim rekvizitima – stilskom stolicom ili foteljom, teškim zavjesama i tepisima. Đorđević je imao brojnu klijentelu, pa se danas kroz njegov plodan i obiman opus može sagledati težnja crnogorskih podanika za evropskim načinom odijevanja, življenja i promišljanja.

Iz brojnih faktura podnesenih Upravi dvora, djelimice možemo pratiti angažovanje cetinjskog fotografa u izradi portreta i drugih snimaka vezanih za članove crnogorske vladajuće porodice, o cijenama njegovih usluga, o obimnosti posla i sl. Po vokaciji Đorđević je, kako je sam isticao, osim fotografa bio i slikar. Prve fakture pojavljuju se tek od 1. avgusta 1907. godine, mada je, kako sam piše, atelje na Cetinju otvorio 1905. godine.

“Račun

za Upravu Svj. Dvora

Po nalogu Njeg. Veličanstva Knj. Petra za živlupirati neke slike i kopirati

Kruna 3,00

1. kom. slike višeg formata Kr. 3,00

svoga Kruna 6,00

Cet 1/8 1907.

Đorđija Đorđević

fotograf

gornju sumu primih

iz up. Sv. Dvora i isplatih

Cet. 10/8 07 Tomo Simonov.”³⁴

“Račun

za Upravu Svj. Dvora

za slike Njeg Vis. Knj. Petra

20/7 1908/3. slike mat. U civilu veličina Buduar Kr. 10

3. “ “ “ “ Kr. 10

3. “ “ “ “ Kr. 10

3. “ “ “ “ Kr. 10

3. “ sa konjem. “ Kr. 10

svoga pet negativa Kruna 50=

6/10 2 slike sa konjem suviše 4

u sve Kruna 54

slovom pedeset i četiri kruna

Đor. Đorđević

Slikar

³⁴ Ibidem, Uprava Dvora, 1907, f. 79, br. dok. 655 od 10. avgusta.

Druga kopija računa
Cet. 6/10 1908

Primio podpuno iz
Uprave Svj. Dvora
Cetinje 11/10 1908. Đorđija Đorđević
Slikar" ³⁵

Te godine Đorđević je radio fotografije za najmlađeg knjaževog sina Petra i za učinjene usluge tražio da mu se isplati:

"Račun za
Njeg. Vel. Knj. Petra
4 negative po 3 slike mat. Po
Kruna 10 svega
3 slike na konju
svega Kruna.
slovom Kruna pedeset.

Krun	40. —
"	<u>10</u>
	50 —

Cet. 1/9 1908. Đorđija Đorđević
fotograf." ³⁶

Isplata računa za urađenih šest novih fotografija sa likom knjaza Petra ubrzo je podmirena, što potvrđuje i sam fotograf.

"Račun za
Upravu Sv. Dvora

6 slika Knj. Petra u Ruskoj Uniformi	Kr. 18. —
1 slika grup oficira	<u>Kr. 6</u>
	svega kruna 24
	slov. Dvadeset i četiri kruna
	Đorđija Đorđević
	Fotograf
	primio podpuno

Cet. 29/6 1908.
Đorđija Đorđević
Cet. 5/9 1908." ³⁷

Đorđeviću su često pozirali knjaz Nikola i prijestolonasljednik Danilo, a knjazu Mirku je pomagao oko nekih radnji vezanih za fotografski zanat.

³⁵ Ibidem, Uprava Dvora 1908, f. 85, b.b. od 6. oktobra.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem

"Račun za

Njeg. Visočanstvo Knj. Mirka

1. Slika uveličana Njeg. Vis. Knj. Gospodara kr. 25
2. " " Njeg. Vis. Prestolonasljednika kr. 30
3. filma entviklovaó kr. 2
u sve kr. 57

Cet. 26/II 1910.

Dorđe Đorđević
fotograf

Primio podpuno gornju sumu

Cet. 5/7 1910.

Đor. Đorđević
fotograf." ³⁸

O poziranju kralja Nikole izvještava *Cetinjski vjesnik* u rubrici *Nove slike Gospodareve*, dajući vrlo afirmativne komentare:

"Ovdašnji fotograf g. Đorđe Đorđević izradio je nove fotografske slike Nj. Kr. V. Knjaza Gospodara. Slika je u većem formatu i predstavlja Gospodara kako sjedi na kabinetskoj fotelji. Snimak je odličan i vrlo lijepo i prirodno izrađen. Po najvišoj dozvoli g. Đorđević će ove slike umnožiti i već je dao da se reproduciraju u jednom stranom zavodu. Jedan od tih snimaka izložen je u kavani Biljanovića."³⁹

Krajem jubilarne godine Đorđević se obratio crnogorskom vladaru za dobijanje titule dvorskog fotografa, što je prihvaćeno od strane dvora:

"Vaše Veličanstvo

Premilostivi Kralju Gospodaru,

U najvećoj podaničkoj odanosti uzimam slobodu podnijeti Vašem Veličanstvu sljedeću molbu: Kao fotograf radim ovdje punih pet godina i za to vrijeme imao sam najveću čast više fotografskih radova učiniti za Vas i sav Uzvišeni Vladalački Dom, od kojeg sam za to i priznanje u više prilika dobio, što mi je najdraže i što za najveću čast i nagradu smatram. Da bih se što više i u buduće posvetio tome radu i mogao još u višoj mjeri zadovoljiti u gornjem pravcu Vas i Vladalački Dom, najpokornije molim Vaše Veličanstvo, da bi ste milostivo blagoizvoljeli podariti mi dozvolu, da mogu voditi svoju fotografsku radnju sa nazivom 'DVORSKI FOTOGRAF', što bih smatrao za najveću nagradu i odličje za dosadašnji rad, obvezujući se, da bi svima potrebnim uslovima moja fotografska radnja odgovarala gornjem nazivu, tim prije, što sam namjeran postati i Vašim podanikom.

Cetinje,

31. decembra 1910.

Vašeg Veličanstva

Najodaniji

Đorđija Đorđević."⁴⁰

³⁸ Ibidem, Uprava dvora Knjaza Gospodara 1910, f. 97, b. b. od 5. jula.

³⁹ *Cetinjski vjesnik* br. 23 od 20. marta 1910.

⁴⁰ Ibidem, Uprava Dvora 1911, f. 104, br. dok. 138 od 4. maja.

Njegova ažurnost nastavljena je tokom 1911. i 1912. godine, mada je najčešće radio za knjaževiče Mirka i Petra. Uglavnom su to bile "slike budoar do pasa ili do koljena" ili "slike kabinet", njega i njegovih sinova, izrada negativa što je plaćeno 180 perpera,⁴¹ izrada četiri fotografije u turskoj uniformi, uveličavanje reprodukcija, preslikavanje negativa.⁴² Za knjaza Petra, 1912. godine, uradio je šest budoar slika i pet grupnih sa oficirima u Podgorici.⁴³

U muzejskoj kolekciji sačuvana su četiri portreta crnogorskog vladara, koje je uradio **Rudolf Smodlaka**, fotograf iz Kotora. Nemamo pouzdane podatke o tome kad su nastali, ali pretpostavljamo da su iz 1910. godine. Naime, pronašli smo pismo fotografa u kojem moli da radi neke fotografije za Dvor:

"Visokorođeni gospodine Načelniče!

S mojim par riječi osuđujem se uzeti slobodu, obraćajući se Vašem Visokorođenju, toplo Vam se na novo preporučuj, da sam spravan u svako doba, očekujući po Vašem obećanju zapovjed, poslužiti Svjetli Dvor s najvećom pomnjom i značaju. U isto doba osuđujem se također po novo zamolit Vas, da bi ste mi odpustili snimke t. j. (negative) koje ste mi barem obećali Nj. Kr. V. Knjaza i gospodara, da mi barem spomen ostane moga rada, kad ne drugo.

Također u nadi očekivah naručbu od istih, pošto mi je, bilo rečeno da će viši broj kopija trebati, ali još do danas neprimih ništa. Dapače puno mi je za čudo. Još bi Vam kadar bio učinjeti za Jubilej.

U živoj nadi, da će to mi želju ispuniti, kao očekujući što skorije povoljni odgovor Vašeg Visokorođenja, zahvaljujući Vam unaprijed bilježim se

Sa osobitim poštovanjem
Rudolf H. Smodlaka"⁴⁴

Đorđe Đorđević, Knjaz Nikola, 1910.
Pr. br. 54

Dimenzije: 18,2 x 10,9 cm kartonska
podloga: 21,2 x 13,2 cm

Signatura d. đ. Ђорђа Ј. Ђорђевића /
фотографски атељер / Цетиње

Takođe smo našli i račun koji Rudolf Smodlaka šalje Odboru za proslavu Jubileja, koji potvrđuje našu konstataciju da su fotografije nastale te godine:

41 Ibidem, Uprava Dvora 1911, f. 111, br. dok. 469 od 29. oktobra, Uprava Dvora 1912, f. 118, br. dok. 489 od 27. oktobra.

42 Ibidem, Uprava Dvora 1912, f. 118, b. b. od 26. oktobra.

43 Ibidem, Uprava Dvora 1912, f. 112, br. dok. 32 od 28. marta.

44 ACG, Uprava Dvora 1910, f. 95, br. dok. 84 od 22. avgusta.

"Račun

Slavnom Odboru Jubileja

¼ platio za prtljage u Kotoru	kr.-70
na Njeguše večerao	5,44
4/4 platio za kočiju	30.-
i potrošio za brzovav u Kotor	9,22
i platio za vozarinu za predmete	3.-
i javnom poslužitelju do carinare	- 60
5/4 poslužitelju za sprave	1,40
-//-	- 60
7/4 -//-	2.-
7 dana dnevno dnevno po 30 kr:	210.-
10/4 za prtljage	4.-
10/4 putni trošak	<u>30.-</u>
	kruna 296.96

Sa osobitim poštovanjem

Rudolf H. Smodlaka

Fotograf

Zahvaljujući podmireno.

Тврдим да сам суму од двије стотине деведесет шест и пара 96-примио из Управе Св. Двора по највишем налогу Њ. Кр. В. Књаза Господара за исплату овог човјека

Славо Рамадановић⁴⁵

Na fotografijama Smodlake kralj je pozirao nekoliko puta. Uхваćen je kako opušteno sjedi na stolici oslonjen desnom rukom o stilski sto i, tri puta, u stojećem stavu, predstavljen kao polufigura, presječen formatom fotografije nešto ispod bokova. Obučen je u raskošan crnogorski kostim, sa kapom na glavi i visokim kožnim čizmama. Izraz vladarevog lica je ozbiljan, pogled zamišljen, uprt u posmatrača, pokazuje odlučnost i čvrstinu, iako je već u podmaklim godinama života. Brojna odlikovanja po lijevoj strani prsa ističu reprezentativnost u stavu i izrazu. Finom opservacijom fotografu je uspelo da pronikne u "dušu" modela i da istakne njegovu osobenu autoritativnost, samosvjесnost i harizmu.

Rudolf Smodlaka, Knjaz Nikola

Pr. br. 82/1

Dimenzije: 22,8 x 17,2 cm kartonska

podloga: 39 x 32,2 cm

Signatura d. l. Fotogr. Atelier Smodlaka d.
d: KOTOR-CATTARO / TIVAT-TEODO

45 ACG, Uprava Dvora 1910, f. 96, br. dok. 131 od 10. aprila.

"Račun

Slavnom Odboru Jubileja

¼ platio za prtljage u Kotoru	kr.-70
na Njeguše večerao	5,44
4/4 platio za kočiju	30.-
i potrošio za brzovav u Kotor	9,22
i platio za vozarinu za predmete	3.-
i javnom poslužitelju do carinara	- 60
5/4 poslužitelju za sprave	1,40
-//-	- 60
7/4 -//-	2.-
7 dana dnevno dnevno po 30 kr:	210.-
10/4 za prtljage	4.-
10/4 putni trošak	<u>30.-</u>
	kruna 296.96

Sa osobitim poštovanjem

Rudolf H. Smodlaka

Fotograf

Zahvaljujući podmireno.

Тврдим да сам суму од двије стотине деведесет шест и пара 96-примио из Управе Св. Двора по највишем налогу Њ. Кр. В. Књаза Господара за исплату овог човјека

Славо Рамадановић⁴⁵

Na fotografijama Smodlake kralj je pozirao nekoliko puta. Uхваćen je kako opušteno sjedi na stolici oslonjen desnom rukom o stilski sto i, tri puta, u stojećem stavu, predstavljen kao polufigura, presječen formatom fotografije nešto ispod bokova. Obučen je u raskošan crnogorski kostim, sa kapom na glavi i visokim kožnim čizmama. Izraz vladarevog lica je ozbiljan, pogled zamišljen, uprt u posmatrača, pokazuje odlučnost i čvrstinu, iako je već u podmaklim godinama života. Brojna odlikovanja po lijevoj strani prsa ističu reprezentativnost u stavu i izrazu. Finom opservacijom fotografu je uspjelo da pronikne u "dušu" modela i da istakne njegovu osobenu autoritativnost, samosvjesnost i harizmu.

Rudolf Smodlaka, Knjaz Nikola

Pr. br. 82/1

Dimenzije: 22,8 x 17,2 cm kartonska

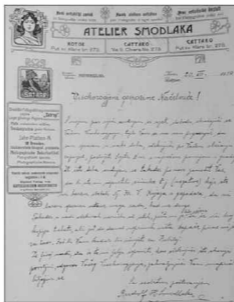
podloga: 39 x 32,2 cm

Signatura d. l. Fotogr. Atelier Smodlaka d.
d: KOTOR-CATTARO / TIVAT-TEODO

45 ACG, Uprava Dvora 1910, f. 96, br. dok. 131 od 10. aprila.

* * *

Kao što je pomenuto, veliki broj sačuvanih fotografija, radili su majstori iz raznih evropskih država koji su nosili laskavu titulu fotografa crnogorskog dvora. U ovom radu izdvojili smo samo one koje su nastale u ateljema na prostoru današnje Crne Gore. Na taj način smo pokušali upotpuniti saznanja značajna za razvoj fotografije u Crnoj Gori. Nije neskromno, ni pretjerano ako ustvrdimo da je ova mala grupa pregalaca dala značajan doprinos na polju fotografije i ostavila dragocjeno i nemjerljivo nasljeđe o vremenu u kojem se stvarao nacionalni i kulturni identitet Crne Gore.

Molba Rudolfa Smodlaka